

SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN

Humor és szocializmus

A múlt megőrzése és feldolgozása az online térben

SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN (1991) Budapest

A múlt történéseiről való normatív beszéd, a tudományos alapon történő retrospektív ítéletalkotás a történelemtudomány sajátja, amelynek mára szerves része a kultúrán és kommunikáción keresztül való társadalmi emlékezés kutatása is. Tehát annak a jelenségnek a vizsgálata, hogy bizonyos közösségek saját értékeiket és tapasztalatukat milyen jeleken és kulturális regisztereken keresztül őrizték meg. A csoportos identitás kialakulásának egyik alapfeltétele a közösen elfogadott, értékeket közvetítő múlt elfogadása, amely a kollektív emlékezeten keresztül valósulhat meg, amely viszont kommunikáció nélkül nem jöhetne létre.¹ A 21. században új lehetőségek nyíltak a közösség múltjának megőrzésére, az arra való emlékezésre, tehát a csoportidentitás kialakítására. Az online térben való tudásmegőrzés és identitásformáció nevezhető „digitális emlékezetnek”, amely kifejezést főleg azon archívumok összességére értik, amelyek már nemcsak fizikálisan, hanem a digitális térben is elérhetővé váltak; ezek a különböző típusú gyűjtemények, könyvtárak, múzeumok anyagai, kutató és metaadat-rendszerező portálok.² Azonban az online kommemorációnak számos egyéb formája létezik, amelyek nevezhetők inkább digitális – esetleg interaktív és a web 2.0-ra reflektáló – kiállításoknak.³ A legnépszerűbb közösségi portál nemcsak arra biztosít kiváló terepet, hogy ápoljuk személyes kapcsolatainkat, és bővítsük a másokról gyűjtött információinkat, hanem hogy különböző érdekek és értékek mentén szerveződő csoportok tagjaiként különböző típusú és formátumú tartalmakat alakítsunk és fogyasszunk.

Jelen írás a memetikai tanulmányok azon ágához tartozik, amely egy (ez esetben több) tudományterülethez kapcsolja a memekről való vizsgálódást, és ötvözi azok módszertani eszköztárát. Így az elemzés nem csupán a memetika, hanem a történettudomány és a tágabban értelmezett kultúratudományok premisszáiból is merít.

Olyan kérdésekre keresem a választ, mint hogy az új médiában, az online térben – a Szocialista Mémgyár mémjein keresztül – hogyan kerül megőrzésre a szocializmus öröksége, és milyen szerepe van a humornak a múlt feldolgozásában. Milyen relációban állnak egymással a valóságot kiforgató, humoros képi és szöveges (kép alapú mém) ábrázolások, illetve az iskola által is közvetített történelem és a családi legendáriumból fennmaradt hagyományok? A vizsgálat alapfeltevése, hogy a „szocialista mém” nem csupán humorforrás, amely a szabad időben történő információszerező, -feldolgozó és -alakító szokásaink (online tartalomolvasás) terméke, hanem egyben (múlt)feldolgozás, megértés és az emlékezés terepe.

MÓDSZERTANI ÁTTEKINTÉS

Az internetes mém fogalma alatt nem csupán az a jelenség értendő, amely során megvalósul a különböző összetett típusú tartalmak bizonyos koncepciók szerinti összeillesztése, hanem az előbbi módon megszülető digitális tartalom később széles körben képes terjedni és átalakulni a közösségi interakciók révén. A közösségi interakciók alatt itt főleg a hétköznapi kreativitás és a részvételi kultúra online felületen történő megjelenését kell érteni. A különböző internetes memek nemcsak digitális fogyasztói termékek, hanem a befogadás után történő jelentésalkotás alapjainak tekinthetők.⁴ Richard Dawkins mémfogalma bizonyára még nem terjedhetett ki az online memekre, azonban tökéletesen leírja azt a jelenséget, ahogyan bizonyos jelek, szimbólumok, elvont fogalmak és összetett jelenségek elterjedhetnek egyes társadalmakban (pl. vallások, szokások, kulturális irányzatok). Ez az evolucionista biológiából integrált módszertan és szókészlet megfelelőnek bizonyul a vizuális kommunikáció egyre inkább népszerű műfajának leírására. Korunk különböző szegmenseinek

résztevői is előszeretettel alkalmazzák, alakítják és elemzik a jelenséget, amely mára minden bizonytalanságot konstruáló funkcióval is bírhat.⁵

Az online mémek kutatásának különféle irányai és kategóriái léteznek. Pölcz Róbert tanulmányában Limor Shifman megállapításait foglalja össze, és a következő négy kutatási irányt határozza meg: 1) „A memetikus kommunikáció politikája” – a társadalmi strukturálódás és a digitális hálózatok létrejöttének összefüggései. 2) „Az internetes mém mint nyelv” – vizsgálható-e nyelvként a mém, és ha igen, milyen nyelvváltozatok konstruálódnak? 3) „Az internetes mémek hatása a politikára” – a mémek hatása a különböző társadalomszerveződési folyamatokra. 4) „A vírusok és a mémek terjedése.”⁶ Tehát a mémekkel kapcsolatos kutatások főbb kérdései: Mi is az online mém? Milyen társadalmi reprezentációt vagy percepciót tükröznek a mémek? Hogyan terjed a mém? A memetikai kutatások között a legelterjedtebbek a társadalmi befogadást és alkotást vizsgáló tanulmányok, amelyek általában egy másik tudomány – tehát nem a vizuális kommunikáció, a médiatudomány – szemszögéből veszik szemügyre a mémeket. Jelen tanulmány is e „mainstream” kategóriába sorolható.

A mémek elemzésére többféle, sikeresen alkalmazott módszertan, terminológiai megfontolás és taxonómia létezik, amely mind más és más tudományterületből merít. Jelen elemzés egy, a hermeneutikai hagyományokból származó kvalitatív tartalomelemzéssel kombinált szemiotikai vizsgálat.⁷ Ennek egyik fő oka a vizsgált minta kiválasztásának nehézsége. Rengeteg szempont szerint lehetne válogatni az elemzendő mémek fajtája, népszerűsége, elterjedtsége, megjelenésének időpontja, alkotója szerint. Az online mémek vagy egyéb digitális tartalmak vizsgálatakor általánosan elterjedt egy olyan kvantitatív megközelítés, amely megpróbál egy reprezentatívnak vélt minta alapján következtetéseket levonni a vizsgált közösség identitásával és összetételével kapcsolatban.⁸ Például az egyik ilyen irányú kutatás arra a kérdésre kívánt választ találni, hogy bizonyos események mennyire élnek aktívan a társadalom kollektív emlékezetében, és ezt a Wikipédia portálon lefuttatott kereséssel keresztül próbálta lemérni és táblázatos formában reprezentálni.⁹

A vizsgálandó mémek kiválasztásának szempontjainál a „véletlenszerű mintavétel” tűnhet eufemisztikus csúsztatásnak, azonban tökéletesen illusztrálja az alapproblémát: hogyan szelektáljunk? A következőkben vizsgálat alá vont mémek a Szocialista Mémgyár olyan megosztott tartalmi, amelyek valamely fontosabb dátumhoz vagy ünnephez köthető időszakban váltak publikussá az elmúlt év során. Dekódolásukhoz pedig a Mátyus Imre által is alkalmazott Milner-féle taxonómiát¹⁰ veszem alapul, amely a különböző online közösségekben leginkább használatos mémek vizuális variációit strukturálta.

Az ünnepek és a különböző jeles alkalmak évezredek óta az emberiség életének szerves részei, sőt, a mindennapok, a munkanapok is ezek köré szerveződnek és szegmentálódnak. Általában az ünnepek a 19. századtól kaptak politikai színezetet, előtte „csupán” a szakrális lét és a földi élet körforgásának leképeződései voltak, olyan pontok, amelyek rendszerezték a társadalom kollektív identitását, az emlékezet révén rögzítették azt a közös tudást, amely szükséges és hasznos volt mind az immanens, mind a transzcendens lét szempontjából. A politika beszűremlésével a mindennapi életbe, a modernizálódó társadalom átalakulásával az állam is létrehozta azokat a közös szimbolikus pontokat, amelyekre – felekezeti hovatartozástól függetlenül – érdemesnek tűnt emlékezni. Ezek az ünnepnapok könnyedén válhattak az aktuális rendszerek emlékezet- és történetpolitikájának eszközeivé. A magyarországi szocializmus számos ilyen példát szolgáltat. Az államalapítás ünnepe, Szent István napja így válhatott az új kenyér ünnepévé, március 15. nemzeti ünnepből munkanappá, így vált lehetségessé, hogy „érctorkok harsogva zúgják a szélnek felszabadítónk hősi nevét” minden április 4-én.¹¹ A kommunista eszmeiségtől függetlenül lett világszerte május 1. a munka ünnepe, de az állam érdekeinek alárendelt termelés és munka egyértelműen a szocialista rendszerek jelképévé vált. A keresztény kultúrkörből és tradícióból a szocialista időszakra hagyományozódott ünnepek a rendszer belső ellentmondásainak állatorvosi lovai. Ebből a dichotomikus állapotból születnek napjainkban azok a mémek, amelyek tulajdonképpen a ma szabadon megélhető ünnepeken (ideológiától mentesen) reflektálnak a szocializmusban is létező jeles napokra, amelyek természetesen illeszkedtek az állam által irányított diskurzusba.¹²

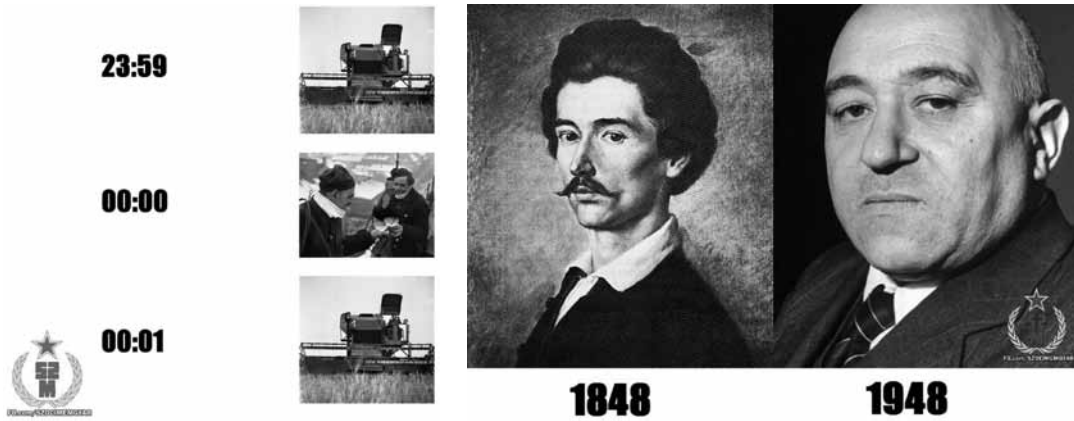
ÜNNEPEK SORÁN MEGOSZTOTT „SZOCIALISTA MÉMEK”

Az alábbiakban a Szocialista Mémgyár¹³ elnevezésű Facebook-oldal által megosztott és a fenti szempontok alapján kiválasztott internetes mémek interpretatív kvalitatív tartalomelemzésére és az analízis eredményeinek ismertetésére kerül sor. A kutatás során a 2016. október 23. és 2017. szeptember 4. közötti időszakban feltöltött mémek közül azok kerültek kiválasztásra, amelyek egy-egy ünnep időszakában jelentek meg. A kutatás és a végleges adatgyűjtés lezárultakor (2017. szeptember 21.) az oldalnak 100 755 kedvelője és 101 133 követője volt. Az oldal 2015. december 19. óta oszt meg mémeket. A vizuális tartalmakat tekintve 1092 db kép került mind ez ideig megosztásra. A Szocialista Mémgyár öndefiníciójában is megjelenik, hogy a szocializmus időszakára reflektál, illetve az oldal létrehozója a „humorista” státust jelölte meg, tehát a megosztott információk és tartalmak valósághoz fűződő viszonyát ezen premissza mentén érdemes vizsgálni. A Szocialista Mémgyárhoz bárki szabadon csatlakozhat, kedvelheti, ami által hozzáférhet az oldal megosztott képeihez, bejegyzéseihez és egyéb tartalmihoz. Az oldal adminisztrátorai és kedvelői szabadon tölthetnek fel és oszthatnak meg saját mémeket. Tehát érvényesülhet a részvételi kultúra, amin keresztül az oldal felhasználói is a tartalmak alkotóivá és terjesztőivé válhatnak, ezáltal az oldal a „hétköznapi kreativitás (*vernacular creativity*) megélés[nek] és az alkotások nyilvánosságra hozatalá[nak]”¹⁴ egy lehetséges terepe. Általánosságba véve a Szocialista Mémgyár által „kitermelt” mémek főleg az 1945 és 1989 közötti időszak azon általános toposzaira reflektálnak, amelyek ismerete nem feltételez elmélyült tudást a korszakkal kapcsolatban, csupán a közoktatás történelem tantárgyában megjelenő ismeretanyagának legelemibb pontjaira fókuszál. A mémek leggyakrabban előforduló szereplői Rákosi Mátyás, Kádár János és Sztálin. A két előbbi nevével a magyarországi szocializmus időszakának két egymást követő periódusát is (vagy a működési sajátosságok és eltérések alapján: rendszerét) jellemezni szokták. Igaz ugyan, hogy a két történelmi szereplő közül csak Rákosi került be a kiválasztott mémek megjelenített alakjai közé. Ilyen, hasonlóképpen – a Mémgyár egyéb mémjei között – elterjedt szocialista toposz a munka fogalmának, a bányában és a gyárban való termelésnek gúnyos fetiszizálása. Számos, a marxizmusból merített gondolat vagy a korszak általános szókészletének revideálása anakronisztikusnak tűnhet, ami szintén egyfajta ironizáló nyelvi toposzként értelmezendő. A feketevegás, a csengőfrász, az ÁVH fekete autói, a besúgórendszer olyan vissza-visszatérő nyelvi, vizuális elemek és humorforrások a mémekben, amelyek a szocializmus tabusított és átpolitizált mindennapjaira reflektálnak.

A kiválasztott tíz mém olyan ünnepek vagy a mindennapi élet menetében jeles és kiemelkedő napok (pl. tanévkezdés) során került megosztásra, mint az újév, március 15., május 1., szeptember 1., december 6., karácsony. A naptár logikus és megszokott rendjét figyelembe véve a legelső szocialista mém 2017. január 1-jén jelent meg.

Az 1. sz. ábrán látható mém a Milner-féle taxonómia szerint a „remixelt képek” kategóriáján belül, a „halmozott képek” közül a „halmozott állóképekhez” sorolható. Azonban külön kategóriát alkot olyan szempontból, hogy nem a képekre került a felirat, hanem azok mellé. A kategorizálás problematikájával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a taxonómiában megjelölt kategóriák és alkategóriák nem tekinthetők minden esetben érvényes műfaji besorolásnak. A különböző mémek nemcsak a külső szerkezeti jegyek alapján rendszerezhetők, hanem hangsúlyosak a különböző retorikai és alkotói szempontok is.¹⁵ Ahogy a Dawkins-féle mémek/gének is terjednek, osztódnak és szaporodnak, úgy a különböző mémtípusok is nagyon rövid időn belül képesek mutálódni. A „halmozott állókép” egyébiránt a Mátyus Imre által vizsgált nagyobb mintában is a legnépszerűbbnek bizonyult. Ennek egyik lehetséges oka, hogy elkészítése nem igényel különösebb képszerkesztői ismereteket, továbbá hogy a különböző képek egymásutánisága sokkal inkább képes egy időben lezajló folyamat érzékeltetésére. Visszatérve a termelőmunkát csak egy percre félbeszakító, „egy teljes perces” ünnepre reflektáló szilveszteri mémre (1. sz. ábra): itt a munka és a termelés ironikus megjelenítése figyelhető meg. A szöveges feliratot a képek egymásutániságából fakadó folyamat egyértelműsége helyettesíti, amelyet időbeli dimenzióba a képek mellett látható pontos időpont helyez. Az újév előtt egy perccel is még szakadatlanul működő aratógép szimbolizálja a „szocialista dolgozó nép” fáradhatatlan tevékenységét, amelyet pusztán egyetlen percre szakítanak meg egy visszafogott koccintással, hogy az újév első percében ugyanúgy folytatódhasson a munka. A szocialista rendszer sztahanovizmusának, az uralkodó párt szakmai és tudományos érvektől

elrugaskodott termelési terveinek kigúnyolására utal a tél közepén történő aratás és az éjszakai napfény. Egészében véve a mém a folyamatos termelés megállíthatatlanságát állítja pellengére, és csupán az egyes összetevők ellentmondásosságának megfigyelésével fejthetők fel a mélyebb rétegei. A koccintó férfiakat közelebről megtekintve felismerhető, hogy foglalkozásuk szerint kéményseprők, akiket városi bérházak tetején (tehát a „természetes lelőhelyükön”) kaptak lencsevégre, amint pezsgőspohárral koccintanak. Tehát nem is ők azok, akik az első és a harmadik képen folyamatban lévő termelést ténylegesen végzik. Így a mém a rendszer explicite társadalmi preferenciáit is tükrözi, hiszen a mindenkori dolgozó munkás foglalta el az osztályok közötti rangsorban a privilegizált első helyet a mezőgazdaságban tevékenykedő parasztsággal szemben.

1. és 2. sz. ábra

A szocializmus teljes időszakában Magyarországon az egyik gyújtópontnak számított az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc ünnepnapja, március 15., hiszen a nemzeti eszmék csak erőltetett logikai bukfenek és ideológiai kompromisszumok árán találtak egymásra a marxizmus–leninizmus több mint fél évszázadon át programadó eszmerendszerével.¹⁶ A 2. sz. ábrán látható mém pontosan erre az ellentmondásra reflektál, az ünneppel kapcsolatos egyik elsődleges személyi asszociációt összekötve a százéves évforduló idejétől számított Rákosi-rendszer névadó alakjával.

A mém a Milner-féle típusokat tekintve a „halmozott állóképek” közé sorolható, azzal a különbséggel, hogy itt két portré került egymás mellé, alattuk egy-egy évszámmal. Az első képen Petőfi Sándor stilizált portréja látható, aki a márciusi ifjak vezető egyéniségeként kulcsszerepet játszott az 1848. március 15-én zajló pest-budai megmozdulások során. A későbbi uralkodó rendszerek bátran nyúltak alakjához, hogy politikai szimbólummá avanszálják, és ideológiai tartalommal töltsék fel. Ahogyan Anatolij Lunacsarszkij is a „maga kora bolsevikjének” nevezte a költőt.¹⁷ A mellette látható fényképportré nem nevezhető stilizáltnak, ám sokkal kevésbé bizalomgerjesztő rajta Rákosi Mátyás, 1948-ban épp a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára. A mém kontextusához ebben az esetben hozzátartozik a kép közzétételéhez fűződő aláírás: „Mindenkinek mást jelent '48. Avagy 100 évente hősök állnak nemzetünk élére.” A két történelmi alak egymás mellé illesztése pozitív és negatív pólusra osztja a képet. Továbbá egy lineáris idővonalon helyezi el a „magyar hősöket”, minőségbeli különbségeiket tekintve – ha létezik egyáltalán ilyen – csökkenő sorrendben, amivel fordítottan arányos az alakok képen megjelenített mérete. A forradalomra és szabadságharcra való emlékezéshez hozzátartozik a kivívott eredmények időtállósága és a múltra vetített reflexiók különbözősége. A humorforrás itt a '48-as, rövidített évszámhoz kötődő személyek szerepének és megítélésének különbözősége. Nem feledve azt a tény, hogy mindkét alaknak a fentebb jelzett évben már létezett – saját maga által gerjesztett – kultusza.¹⁸ Az izzó tekintetű romantikus költő és a kamerába flegmatikus megvetéssel néző Rákosi Mátyás kettősége jelenti az irónia magját. A hős és az antihős antagonisztikus ellentétének jelentéssel felruházott képi ábrázolása teremti meg azt a jelentéskomplexumot, ami az online térben lecsapódhat mint egy esetleges sokrétű emlékezeti konstrukció.¹⁹

A következő két mém (3., 4. sz. ábra) május 1-jén, tehát a munka ünnepén került megosztásra a Szocialista Mémgyár oldalán. Típusukat tekintve mindkettő „feliratos állókép”. Május 1. nemzetközi ünnep, amely több országban is általános szabadnap a mai napig. A szocialista pártállamokban az ünnep ideológiai céloknak volt alárendelve, és vajmi kevés köze volt a 19. századi angol munkásmozgalom eredményeiről való megemlékezéshez.²⁰

3. és 4. sz. ábra

A munka ünnepére reflektáló első „szocialista” mémén (3. sz. ábra) egy már jól ismert alakkal találkozunk. A kép eredeti funkciója szerint nyilvánvalóan a propagandafotókhöz sorolandó, amelyen a párt főtitkára egy kaszáláshoz készülődő mezőgazdasági dolgozó szerszámának állapotát ellenőrzi, ezzel is sugallva, hogy az élet minden területén segíti a nép munkáját, szakértő szemmel felügyeli az agrártermelést. Látható, hogy a mellette álló alak arcán ezért a segítségért a hála „tiszta lángja ég”.²¹ A feliratok azonban teljesen más értelmezési keretet adnak a képnek, retorikailag átalakítják. A kép felső részén elhelyezett mondat egy szituációs hiányt teremt meg azáltal, hogy egy elvárt, közös ismeret nemlétét feltételezi azzal, hogy a képen nem látható ismeretlen szereplő kérdését jeleníti meg. A képregényekből ismert szövegbuborékban pedig Rákosi Mátyás indulatos reakciója olvasható, amint elveszi a kaszát, hogy saját maga torolja meg a kérdésben manifesztálódott „nem tudást” mint rendszerellenes cselekvést. Itt az antihős képéhez kapcsolódik a gátlástalan vezető alakja, aki fizikai erőszakkal tartja fenn rendszerét. Továbbá maga a szövegbuborék megjelenítése is illeszkedik egy olyan vizuális narratívához, amely a képregények világába, tehát a modern hősök fikcionális közegébe helyezi Rákosi alakját. A mélyebb jelentésrétegekben felsejlik a mindennapi életben megjelenő felsőbb hatalom szerepe, amely nem tűri az ellentmondást. A humorforrás itt egyértelműen a „gonosz” vezető indulatából fakadó következmények mitizálása, egy dramaturgiailag abszurd szituáció megteremtése. A propagandafotón pózoló vezető kilépve szerepéből, a rendelkezésére álló eszközt felhasználva szeretne leszámolni a kérdezővel, aki kérdésével nem csupán az ünnep fontosságát és relevanciáját kérdőjelezi meg, hanem az ünnepekre mint szimbolikus támpillérekre épülő állam legitimitását is. Így válik a mosolygó, jóságos vezető diktátorrá. Ez a mém értelmezhető a jelennek az elmúlt évtizedek szövetén, téren és időn átnyúló üzeneteként, akár egy ellenzéki röpirat ábrázolásaként, egy plakát vagy sajtófotó önkéntes átfirkálásaként, amely a társadalomban élő egyén személyes viszonyát jeleníti meg az állam és a párt vezetőjével szemben.

A következő mém (4. sz. ábra) csatlakozik az oldal azon tartalmainak sorába, amely a munkához, a bányában való termeléshez és az emberek ehhez fűződő személyes viszonyához kapcsolódik. Elsődlegesen reflektál arra a bárki számára szembevethető ellentmondásra, hogy a munka ünnepe munkaszüneti nap. Egy olyan szocialista utópisztikus világban, ahol a különböző propagandafotók a valóság hű lenyomatai, a munka és a munkához való viszony leginkább egyfajta transzcendens felsőbb hatalomhoz hasonlítható, ahol a munkavégzés maga egyfajta szakrális aktus. A mémén szereplő bányász szomorúságot tükröző arca, stilizált félprofilja jeleníti meg az életének értelmet adó tevékenységétől megfosztott embert. Ebben az esetben maga az ünnep teremt

meg a hiányt, amely a szereplő esetében értékvesztésként értelmezhető. Tehát éppen az állam egyik preferált ünnepe húzza ki a talajt a bányász lába alól, ezzel szüntetve meg identitásának alapját. Legalábbis az állam által vélt és elvárt önazonosságét. A mém feloldásának egyértelmű kulcsa a jelentésben megjelenő fogalmi triász viszonyrendszereinek múlt és jelen időben történő átalakulása, ember és munka, állam és munka, ember és állam viszonya, abban az esetben, ha a munka ténylegesen az állam által elvárt elsődleges és legegységesebb tevékenységnek tekinthető.

Derűre ború. A tavaszi forradalmi hangulatot és a kemény munkával telt nyarat a tanévkezdés követi. Szeptember 1. és az azt követő napok nem tekinthetők állami ünnepnek, azonban külsőségeikben nem különböznek bármelyik másik ünneptől vagy iskolai megemlékezéstől. Az 5. sz. ábrán látható mémen is az iskolakezdésen részt vevő diáksereg készül fel lelkiekben a számos megpróbáltatást tartogató tanévre, amelynek az igazgató kötelező Marx-kompilációja – mint a kor tudományos és közéleti diskurzusának alfája és ómegája – adja meg az ideológiai alaphangot. A „feliratos állókép” típusú mém az iskolakezdés mindenki előtt jól ismert, felemelő pillanatait idézi. A kép felirata a tömeg résztvevői közé helyezi a befogadót, aki a kép szereplőivel együtt inkább a „bányában termelne”, mint hogy egy kötelező és funkciójában sokszor kérdéses, formális eseményen vegyen részt. A mémen ellentmondásba kerül a rendszer eszmei megalapozásának feldolgozása és az elvárt termelés végrehajtásának vágya. Igaz ugyan, hogy már a tankötelezettség bevezetésekor problémát jelentett a mezőgazdasággal foglalkozó családok gyerekei által végzett munka és az iskolai foglalkozások időpontjának egybeesése. A képen szereplő fiatal gyerekek munkástömegként való azonosítása, a rendszer ideológiai alapozását nyújtó Karl Marx szavainak unalmasként való implikálása együttesen reflektálnak az elmúlt rendszer súlyos belső ellentmondásaira. Ugyanakkor egy olyan triviális szituációt parafrázeál, amelyben a diákok és tanárok ugyanúgy unják az általában giccses és hosszadalmas tanévnnyitó beszédek.

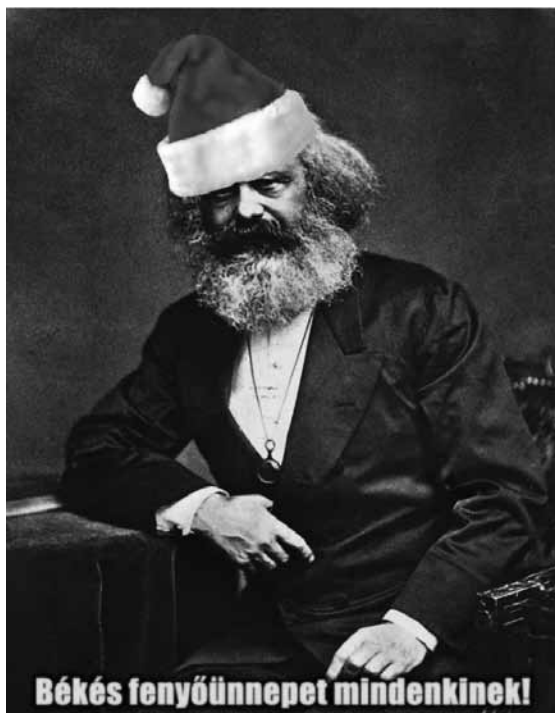
5. és 6. sz. ábra

A 6. sz. ábrán látható jelenet annak az igencsak „számottevő társadalmi vitának” egyik megalapozó kérdéskörébe tartozik, hogy a télen megjelenő és ajándékokat hozó, nagy és ősz szakállú öregember vajon a Mikulás, avagy a Téliapó. A jelenség a szocializmus kultúrpolitikájának és propagandatevékenységének azon ágába tartozik, amely próbálta lebontani, deszakralizálni és szekularizálni a rendkívül nagy társadalmi beágyazottsággal rendelkező vallási ünnepeket és hagyományokat. Magától értetődő volt, hogy a bolsevik ideológia adoptálásához hozzátartozott egynéhány szovjet-orosz kulturális elem átvétele. Ilyen volt a szovjet „Gyed Moroz” (Téliapó) előtérbe helyezése a Szent Miklós püspök alakját szimbolizáló Mikulás helyett. Abban természetesen nem volt különbség, hogy a két alak télen ajándékot hoz a gyerekeknek. A „feliratos állókép” típusú mém egy hagyományos párbeszédet jelenít meg, az ajándékot hozó Téliapó kérdést intéz az ajándékot váró gyer-

mekhez, mégpedig hogy milyen ajándékot szeretne. Válaszként a „kolbászt” kapja, amelyet egy érélyes visszakérdezés után „Lenin-összetre” módosít a képen szereplő fiú. Itt a szocializmus egy már fentebb említett toposza jelenik meg, tehát a „feketevágás” egyik lehetséges terméke, amely nyilvánvalóan nemcsak a Téalapó puttonyában nem lelhető fel, hanem általánosságban sem sorolható a szabadon és széleskörűen elérhető élelmiszerek közé (itt a jelenséget a Rákosi-rendszer elhibázott gazdaságpolitikájából fakadó élelmezési problémákra vonatkoztatom). Érezve, hogy az egyszerű kérdésre adott válasz a szocializmus ingatag rendszerének egy érzékeny pontjára tapintott, a szemfüles fiú azonnal egy olyan lehetséges ajándékra módosította kívánságát, amely ugyan a sejtethő élelmezési problémákat nem orvosolja, de biztosítja azt a szellemi táplálékot, amelyre a korban élő minden tisztességes „dolgozó elvtársnak” szüksége volt. Korunk fogyasztói társadalmának és kultúrájának, a különböző élelmezési problémákra köszönhetően a párbeszédbe foglalt jelenet valószínűleg kevésbé elképzelhető az Y és Z generáció tagjai számára az általánosságban értett nyugati világban. Azonban visszautal azokra az évtizedekre, amikor az idősebbektől a legkisebb korosztályig mindenkinek tisztában kellett lennie a feltett kérdésekre adható ideológiai helyes válaszokkal. Tehát egy olyan elképzelt képes párbeszéd látható a mémén, amely a jelenben nem leképezhető, groteszk szituációval kritizálja a kortárs fogyasztói kultúrának egy globális termékét, a Mikulást.

KARÁCSONYI MÉMEK

Az ünnepek során és azokkal összefüggésben megosztott tartalmak között kitüntetett helyet foglal el a karácsonyi időszak. Ennek elsődleges és egyben praktikus magyarázata lehet, hogy ekkor az oldal felhasználóinak több ideje van a tartalmak szerkesztésére és megosztására.²² Az ünnepi időszak „mémdömpingjének” másik lehetséges oka, hogy a a keresztény kultúrkörből származó hagyományok a rezsimváltással nem haltak ki a társadalomból, tehát a hatalmi diskurzus régi ünnepekre vonatkozó narratívája nem nevezhető érvényesnek a szocializmus személyes társadalmi gyakorlatára vonatkozóan. Egy másik, szintén hipotézis-szerű magyarázat a nagyobb számú tartalmamegosztásra a fogyasztói társadalom által megélt ünnep átalakulása, tehát a materiális javakra fókuszáló viselkedés kritikája, amely számos esetben rímel a szocialista propaganda tipikus szó-készletére (a béke ünnepe, fenyőünnep), a szakrális tartalom mellőzésére.

7. és 8. sz. ábra

Az első kiválasztott karácsonyi mém (7. sz. ábra) egy Karl Marxot ábrázoló portré, amely kategóriáját tekintve a „manipulált képek” közé sorolható. Ez a kategória tulajdonképpen különböző képekből, egyéb vizuális tartalmakból és azok elemeiből összeollózott mém, gyakran írott tartalommal vegyítve.²³ A vizsgált mémén látható portré manipulált része a közismert filozófus fejére illesztett piros mikulássapka, a felirat pedig zöld betűszínnel olvasható a kép alsó részén: „Békés fenyő-ünnepet mindenkinek!” Itt egy magától értetődő vizuális asszociáció a filozófus és Téalapó külső jegyeinek azonosítása. Azonban a különböző jelentésrétegek egymásra rakódásának feloldása adhat bővebb magyarázatot és kulcsot a megértéshez. Ha a Mikulást nem Szent Miklós alakjával, hanem a fogyasztói társadalom által létrehozott termékkel azonosítja a befogadó, akkor érthető meg, mennyire dichotomikus a legjellegzetesebb tartozéka azon filozófus fején, aki igen élesen fogalmazta meg a 19. században a kapitalizmus kritikáját. Ráadásul a „karácsony” helyettesítése a „fenyőünnepe” szóval az állampárt agitációs és propagandatevékenységének nyelvi maradványaként jelenik meg. A látványosabb vizuális jelek közé tartozik továbbá a képre montírozott mikulássapka piros (a kontextusból adódóan lehetne vörös is) és a szöveg zöld színe. Ez a két szín hagyományosan a karácsonyi ünnepekörhöz kötődik, ahogyan a zöld szöveg a fenyőfa színére is vonatkozhat. Egységében vizsgálva viszont kiadják a magyar állam zászlajának trikolóriját, amely ugyancsak egy retrospektív ellentmondás, hiszen a rendszer a marxizmus szellemében kívánta lebontani és vörös mázzal leönteni a szovjet blokkhoz tartozó államok nemzeti öntudatát.

A következő, karácsonykor megjelent mém (8. sz. ábra) már az előzetesen említett toposzok és mémek alkotóelemeinek sajátos egyvelege, kategóriáját tekintve a „halmazott állóképek” és a „manipulált képek” közé tartozik. A halmazott képek nem különbözőségükben jelenítenek meg egy folyamatot, hiszen a függőleges irányban egymás után illesztett képek ugyanazok, pusztán az alsóbb duplikált és montírozott változat fejezi ki a folyamat során beálló változást. A jelenet valószínűsíthetően egy hajógyár mindennapi életébe enged betekintést, amint a dolgozó munkások éppen szegecsekkel illesztik össze a hajótestet alkotó fémlemezeket. Az alsó, duplikált kép módosítása szolgáltatja a tényleges tartalmat, amelyen megjelenik a munkavégzés dátuma (december 24.) és a dolgozók fejére illesztett, az előző mémén is szereplő mikulássapka. Tehát a munka folyamatát, a termelést nem befolyásolhatja az ünnep sem, ahogyan Szenteste napja sem tartozott a szocializmus időszakában a hivatalos ünnep- és munkaszüneti napok közé (december 24. korunkban is sok helyen munkanap). A munka már fentebb részletesen kifejtett ironikus fetiszizálása érintkezik a karácsonyi fogyasztói kultúra kritikájával.

9. és 10. sz. ábra

A következő, a karácsonyi időszakban megosztásra került mém (9. sz. ábra) szintén az „áhitott” munkavégzés utáni sóvárgáshoz kapcsolódik. Azonban itt már a hatalom lehetőséget biztosít a proletariátus él munkásainak, hogy visszatérjenek a termeléshez, és ezt ők a startpisztoly elsütése után azon nyomban meg is akarják valósítani. Ez a „feliratos állókép” kategóriájú mém is a szocializmus emberének a munkavégzéshez fűződő elvárt viszonyát gúnyolja ki, továbbá reflektál a hatalom által elsúlytalanítani kívánt karácsonyi ünnepekör társadalomtól elvárt megítélésére. Így helyezve szembe a kor emberének ünnepi rutinját, a meghitt családi pihenést a mindennapos munka lélektelenül monoton egymásutániságával. Talán érdemes megemlíteni a képválasztással – valószínűleg nem tudatosan – összefüggő konnotatív jelentést: a képen megjelenő futóverseny ábrázolása a szocializmus

sporthoz kapcsolódó viszonyát is szimbolizálhatja. A Rákosi-rendszerben és a szocialista államokban ugyanis korántsem az egyéni érdemek, főleg nem a nemzeti büszkeség erősítése miatt tartották fontosnak a sport támogatását. A sporton keresztül csapódott le a világ két pólusának civilizációs szembenállása, tehát a sportban elért esetleges sikerek a szocialista államok felsőbbrendűségét hirdették az „imperialista” Nyugattal szemben.²⁴ A versenyfutással munkába induló bányászok így válnak a kapitalista fogyasztói társadalmak ellen munkájukkal szembeszegülő hőökké.

A *Reszketetek, betörők!* című amerikai vígjáték a populáris kultúra egyik megkerülhetetlen alkotása. Ezen állítás magyarázta nem pusztán a karácsonyi televíziós műsorok ajánlatát szemrevételezve válik egyértelművé; számos mém reflektált már világszerte a jelenségre, miszerint a film menthetetlenül összekapcsolódott a karácsonyi időtöltéssel. A jelenség egyik lecsapódása a Szocialista Mémgyár – talán a kiválasztottak közül az egyik legkomplexebb jelentéshálójával rendelkező – karácsonyi mémje (10. sz. ábra). Kategóriáját tekintve a „feliratos állókép” és a „manipulált kép” egyvelege. Felirata az eredeti film címének egyszerű, ám annál morbidabb újraértelmezése: „Reszketetek, kulákok! Elveszve a munkatáborban.” Ezt ellensúlyozza valamiképpen a fiatal Macaulay Culkin mosolyogtatóan túljátszott, mesterkéltén riadt tekintete. A második epizód plakátjának vizuális átalakítása révén a pályát tévesztett betörőket Rákosi és Sztálin helyettesíti. Így válhat a nyolcéves, otthon felejtett Kevin „osztályidegenné”. A mém mintapéldája annak a jelenségnek, hogy miként kritizálják a Szocialista Mémgyár mémjei a kortárs populáris kultúrát, és állítják szembe azt a szocialista diktatúra örökségével. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a címben szereplő felszólítás nem az ügyetlen betörőknek szól, hanem az esetlen bűnözőkből átalakult diktátorok fenyegetik ellenségeiket, a kulákokat. Ha a *Reszketetek, betörők!* epizódjait olyan szempontból vizsgáljuk, hogy a főszereplő és családja milyen társadalmi réteghez tartoznak, érthetőbbé válik a megbélyegző szóhasználat. A montírozott képrészletek eltérő színvilága is megteremti azt a közeget, amelyben elkülönülhet a múlt és a jelen. Rákosi és Sztálin fekete-fehér arcai a múlt árnyaként köszönnek vissza, és egyfajta kísértetként riogatják az otthon felejtett kisiút. A filmplakáton „jóságos vezetőként” visszafogottan mosolyogó alakok és a munkatáborok említése a vígjátékból a pszichothrillerek műfajába sorolja át az egyik legnépszerűbb karácsonyi családi filmet.

KONKLÚZIÓ

Összességében elmondható, hogy a dolgozatban vizsgált tartalmak egyfajta retrospektív iróniával bontják le a különböző ünnepek jelentéskomplexumát, és ruházzák fel olyan asszociációkkal, amelyek a kor virtuális szemantikus hálójában realizálódhatnak.²⁵ A szocializmus különböző tabusított jelenségeinek és toposzainak feloldása történik meg a Szocialista Mémgyár humoros mémjein keresztül. Ezen mémek mélyebb rétegeinek elemzésén keresztül egyértelművé válik, hogy nem csupán lakmuszpapírként használják a szocialista múlt toposzait a jelen kultúrájának könnyebb megértésére, hanem összetett emlékezeti konstrukciókat reprezentálnak. Tehát a kollektív emlékezet lecsapódása érhető itt tetten. Ugyanakkor továbbra sem mernék abban állást foglalni, hogy a felfejtett szálak egymás mellé helyezett kiindulópontjai mennyire tudatosan, avagy spontán vannak pozicionálva. Az emlékezés itt egy kétirányú tevékenység, hiszen az alkotó és a befogadó intenciója és elváráshorizontja különböző. Azonban a mélyebb struktúrák felfedése egy sokkal alaposabb értelmezést igényelne, ami túlmutatna az online tartalmakkal összefüggő olvasási szokások vizsgálatán: a befogadó szempontjából történő elemzésre, ami az érzékelés és benyomások detektálását jelentené, amire a választott módszerek és eszközök kevésbé alkalmasak. Az emlékezetparadigma mint módszertani szempont érvényesítése azért is tekinthető helyes választásnak, mert a különböző ünnepek rendszereken és korokon átívelő hagyományozódása és változásainak különböző alakzatai részben itt érhetők tetten, az online térben való vizsgálódás során. A populáris kultúrára adott humoros reflexiók adhatnak választ azokra a kérdésekre, amelyek a szocializmus hatására a társadalmi gyakorlatokban (ünnepek, megemlékezések) beállt változásokra vonatkoznak. Egyértelmű, hogy a populáris kultúra egyes termékeinek és jellemzőinek kritikája figyelhető meg a Szocialista Mémgyár mémjein keresztül, az elmúlt rendszer „értékeinek” relativizálásával. A meg nem élt történelem megjelenítése és újraalkotása résztvevőkké alakítja az alkotókat és befogadókat, tehát lehetővé teszi az emlékezést, ezáltal a múlt megőrzését.

JEGYZETEK

¹ Lásd ASSMANN, Aleida, *Transformations between History and Memory*, Social Research: An International Quarterly, 2008/1, 49–72.

² A digitális emlékezetéről lásd bővebben: ERNST, Wolfgang, *Underway to the Dual System: Classical Archives and Digital Memory* = Uő, *Digital Memory and the Archive*, Minneapolis–London, 2012, 81–94.

³ Az említett portálok közé sorolhatók pl.: <http://www.europeana.eu>, <https://hungaricana.hu>, <http://www.nullaev.hu>

⁴ MÁTYUS Imre, „Apu, mi az a kék halál?” – A kép alapú internetes mémek mint a kollektív identitás elemeinek hordozói, *Apertúra*, 2016/1. <http://uj.apertura.hu/2016/osz/matyus-apu-mi-az-a-kek-halal-a-kepalapu-internetes-memek-mint-a-kollektiv-identitas-elemeinek-hordozoi/> (letöltés: 2017. szeptember 18.)

⁵ PÖLCZ Róbert, *Internetes mémek, vírusok, (poszt?)memetika – rövid kutatástörténeti bevezető*, *Apertúra*, 2016/1. <http://uj.apertura.hu/2016/osz/polcz-internetes-memek-virusok-posztmemetika-rovid-kutatastorteneti-bevezeto> (letöltés: 2017. szeptember 19.)

⁶ Uo.

⁷ Vö. STOKES, Jane, *A kommunikáció- és kultúrakutatás gyakorlata*, 2008, 200.; BARTHES, Roland, *A kép retorikája*, *Filmkultúra*, 1990/5, 64–72.

⁸ Lásd MÁTYUS, i. m.

⁹ GARCÍA-GAVILANES, Ruth, MOLLGAARD, Anders, TSVETKOVA, Milena, YASSERI, Taha, *The memory remains: Understanding collective memory in the digital age*, *Science Advances*, 2017/ 4. <http://advances.sciencemag.org/content/3/4/e1602368.full> (letöltés: 2017. szeptember 18.)

¹⁰ A taxonómia kategóriáira és alkalmazási lehetőségeire lásd MÁTYUS, i. m. A témával kapcsolatos legújabb magyar nyelvű monográfia: PAPPI-PÉCSKŐI Viktor, *Internetes mémek és jelenségek enciklopédiája*, Szeged, 2017. Vö.: PÖLCZ Róbert, *Mit tettek értünk az internetes mémek? – recenzió*, *Apertúra*. <http://magazin.apertura.hu/media/mit-tettek-ertunk-az-internetes-memek-recenzio/8344> (letöltés: 2017. szeptember 25.)

¹¹ Lásd ROSSA Ernő *Felzabados dalának* szövegét.

¹² KALMÁR Melinda, *Ennivaló és hozomány*, Budapest, 1998, 254–268.

¹³ <https://www.facebook.com/szocimemgyar>

¹⁴ MÁTYUS, i. m.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vö.: PAP Milán, „A nép és szülőföld igaz szeretete” – A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben, *Politikatudományi Szemle*, 2013/1, 68–86.; KALMÁR Melinda, *Történelmi galaxisok vonzásában: Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990)*, Budapest, 2014, 465–473.

¹⁷ A Petőfi-kép szocializmusbeli értelmezésével és átalakulásával kapcsolatban lásd a korunkban inkább az irodalomtörténet-írásra forrásként alkalmazható „spenót” vonatkozó részeit: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. SÓTÉR István, Budapest, 1965, III, 735–785. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/03/467.html> (letöltés: 2017. szeptember 18.)

¹⁸ Visszautalva az iskolai oktatás során megszerezhető tudásra lásd a 2017. évi magyar nyelv és irodalom érettségi Petőfi Sándor imázsépítésére vonatkozó szövegértési feladatát.

¹⁹ KADIROĞLU, Murat, *A Genealogy of Anti-hero*, Ankara University DTCF Journal, 2012. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1748/18584.pdf> (letöltés: 2017. szeptember 20.)

²⁰ KALMÁR, *Ennivaló... i. m.*, 265.

²¹ Lásd a *Köszönjük néked, Rákosi elvtárs!* című úttörődal szövegét.

²² Megkeresésemre a Szocialista Mémgyár adminisztrátorai nem szolgáltattak információt az oldal látogatóinak demográfiai összetételére és felhasználói szokásaira vonatkozóan.

²³ MÁTYUS, i. m.

²⁴ SIPOS Péter, *Az MDP sportpolitikája 1949–1954*, *História*, 2003/8–9, 16–20.

²⁵ Lásd bővebben a humor kognitív nyelvészeti szempontból való megközelítési lehetőségeit: PALÁGYI László, *A verbális humor kognitív nyelvészeti megközelítései – a lexikai vegyítés és a szemantikai újraértelmezés*, *Magyar Nyelvőr*, 2016/3, 332–346.